

FORMAL DEDUKTİV SİSTEMLƏRİN MƏNTİQİ- METODOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİNİN NEOPOZİTİVİST ŞƏRHİ

Pərvinə Yusifova

doktorant

Məlumdur ki, XIX-XX əsrlərdə obyektiv idealist qnoseologiya başlıca olaraq pozitivist fəlsəfi cərəyanın tərkibində geniş vüsət almış oldu.

Qeyd olunduğu kimi, baxılan tarixi dövrdə təşəkkül tapmış pozitivist fəlsəfə ilkin mərhələdə aqnostik və metafizik qnoseoloji konsepsiyaya istinad etdiyi halda, özünün sonrakı inkişafında təbiətşünaslığın, riyaziyyat və məntiq elmlərində baş verən dəyişikliklərin təsiri altında yeni konseptual- metodoloji səciyyə kəsb etmiş oldu.

Müasir pozitivist fəlsəfi -qnoseoloji təlimləri özündə ehtiva edən fəlsəfi cərəyan “neopozitivist fəlsəfə” adlandırılmaqdadır.

Müasir fəlsəfi qnoseologiyanın başlıca istiqamətlərindən biri olmaq etibarilə, neopozitivist fəlsəfə elmi idrakın fəlsəfi-qnoseoloji, məntiqi –metodoloji problemlərinə dair çoxşaxəli tədqiqat istiqamətləri üzrə bir sıra pozitiv nəticələr əldə edə bilmişdir.

Məxsusi olaraq neopozitivist qnoseologiya elmi idrakda elmin məntiqi-metodoloji problemlərinin təhlilində məntiqi-riyazi metodlardan istifadə etməklə, formal deduktiv məntiqi sistemlərin qurulmasında ciddi nailiyyətlər əldə etmiş oldu.

Bu sıradan məntiqi pozitivizm fəlsəfəsində (R. Karnap, B.Rassel) məntiq aparatının elmi nəzəriyyənin məntiqi əsaslarının öyrənilməsində, formal deduktiv məntiqi sistemlərin qurulmasında rolunun araşdırılmasında bir sıra pozitivist nəticələrin əldə edilməsi təqdirəlayiqdir.

İlk növbədə qeyd etməliyik ki, məntiqi pozitivizmin əsas qayəsi riyazi məntiqi metodlardan istifadə etməklə, elmi-nəzəri mülahizələrin ciddiliyinin, dəqiqliyinin təmin olunmasıdır.

Öz növbəsində, məntiqi-pozitivist fəlsəfə mövqeyindən elmi məntiqin tədqiqinin bu əsas məsələsinin həllində, elmi biliyin strukturunun təhlilinin yalnız riyazi məntiq metodlarının tətbiqi əsasında reallaşmasına cəhd göstərilir.

Elmin məntiqinə dair neopozitivist fəlsəfənin bu anlamı, nəticə etibarilə belə bir metodoloji prinsipi iqrar etmiş olur ki, məntiq elmi yeni biliyin əldə edilməsinin metod və üsullarını deyil, idrak prosesində əldə edilmiş elmi biliyin səhlihiyinin yoxlanılmasını nəzərdən keçirir.

Bu nöqteyi-nəzərdən, məntiqi pozitivizm elmin fəlsəfəsinin, onun formal -məntiqi təhlili ilə əvəz olunmasını əsaslandırmağa çalışır.

R.Karnap tərəfindən irəli sürülmüş riyazi məntiq aparatına istinad etməklə, universal elmi dilin yaradılması ideyası, əslində, elmin fəlsəfi təhlilinin, onun məntiqi təhlili ilə əvəz olunmasını təsbit etməklə, elmi dilin semantik şərhinə əsaslanmış olur.

Sonrakı dövrlərdə R.Karnap öz mövqələrində müəyyən dəyişiklikləri həyata keçirməklə, elmi nəzəriyyənin məntiqi strukturunun araşdırılmasının, onun interpretasiyası ilə tamamlanması müddəasını əsaslandırmağa cəhd göstərir.

Burada R.Karnap elmi idrakda empirik və nəzəri qanunları bir-birindən fərqləndirməyi nəzərdə tutur.

R.Karnapın fikrincə, empirik qanunlarda ümumiləşdirmə konkret faktlara tətbiq olunduğu halda, nəzəri qanunlara evristik funksiyalar şamil edilir.

Bu baxımdan, R.Karnap empirik qanunauyğunluqların bilavasitə nəzəri qanunauyğunluqlardan alınmasını qeyri-mümkün hesab edir.

R.Karnap göstərirdi ki, özü-özlüyündə empirik qanunların verifikasiyası müşahidə olunan

predmet və proseslərin xüsusiyyətlərinə istinad etdiyi halda, nəzəri qanunauyğunluqlarda belə bir idraki proseduru realizə etmək qeyri-mümkündür.

Burada nəzəri müddəalar empirik qanunlara istinadən təsbit olunur.

R.Karnap hesab edir ki, nəzəri biliklərin deduktiv modelini müvafiq hadisə və predmetlərarası əlaqələrin uyğunluğu prinsipi əsasında qurmaqla, baxılan nəzəriyyənin müddəaları arasında zəruri bağlılıq təmin edilmiş olur.

Burada uyğunluq prinsipi, baxılan nəzəriyyənin tərkibinə daxil edilmiş olur və bu nəzəriyyənin verifikasiyasını təmin edir.

R.Karnapın fikrincə, riyazi nəzəriyyələrin hipotetiko- deduktiv modelinin qurulmasında uyğunluq prosedurlarının tətbiq edilməsi qeyri-məqbuldur və özü-özlüyündə riyazi terminlər yalnız məntiqi əsasda interpretasiya oluna bilərlər.

Bu halda, elmi nəzəriyyələrdə yalnız bəzi nəzəri müddəaların interperasiyaya ehtiyacı olduğu qeyd edilir.

R.Karnap elmi nəzəriyyələrin həqiqiliyi məsələsində elmi biliyin səhhiyyəsinin konvensional əsasda verifikasiya olunması tələbini irəli sürür.

Onun fikrincə, riyazi nəzəriyyələrin virtual deduktiv sturuktura malik nəzəri konstruksiya olmaq etibarilə, real gerçəkliyin hadisə və predmetləri ilə tutuşdurulmasına heç bir lüzum yoxdur.

Baxılan halda R.Karnap deduktiv sturuktura malik riyazi nəzəriyyələrin gerçək mövcudatda heç bir real analoqa malik olmadığını əsas götürməklə, elmi nəzəriyyələrin apriori səciyyə daşdığını təsbit etmiş olur.

Nəticə etibarilə, məntiqi pozitivizm fəlsəfəsində formal məntiqi təhlil fəlsəfi ideyalarla çulğışmış şəkildə aparılır.

Bu baxımdan, özü-özlüyündə elmi biliklər sistemi müxtəlif nəzəri üsürlərin linqvistik və məntiqi əsasda, bütöv qurum halında formalaşması kimi çıxış etməkdədir.

Neopozitivist fəlsəfənin elmin məntiqinə dair yuxarıda şərh olunan metodoloji nöqtəyi-nəzəri, formal məntiqin (riyazi məntiqin) qnosoloji və metodoloji əhəmiyyətinin qeyri-advekat dərəcədə şişirdilməsi kimi anlaşılmalıdır.

Belə ki, elmin məntiqinin adekvat məntiqi qnoseoloji mahiyyətinin təhlili daha geniş əhatəli idrak nəzəriyyəsi çərçivəsində həyata keçirilməlidir.

Özü-özlüyündə elmi nəzəriyyələrin inkişafında, eyni zamanda müxtəlif hipotezaların irəli sürülməsində və verifikasiyasında aksomatik, hipotetiko-deduktiv və digər məntiqi metodların tətbiqi, məhz bütöv elmi-nəzəri, idrak nəzəriyyəsi çərçivəsində realizə olunmaqdadır.

Fikrimizcə, elmin inkişafının idrak nəzəriyyəsi çərçivəsində təhlili, riyazi məntiq konsepsiyası kimi formalaşan formal məntiqin metod və üsullarının tətbiqinə dair müddəaları özündə ehtiva etməkdədir.